

ФЕНОМЕН BOGÓRODZICY В ІСТОРИЧНІЙ, ЛІТЕРАТУРНІЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Ляковська Євгенія,

здобувачка першого (бакалаврського рівня)

Приватного вищого навчального закладу

*«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне, Україна)*

Науковий керівник: Смерчко Антон,

кандидат філологічних наук, доцент

доцент кафедри іноземних мов

Приватного вищого навчального закладу

*«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне, Україна)*

Анотація. У представленій розвідці феномен «Bogurodzica» постає об'єктом комплексного синтетичного аналізу, що дозволяє реконструювати цілісну картину функціонування пам'ятки в просторі польської та загальноєвропейської культури. Крізь призму медієвістичного підходу висвітлено генетичні зв'язки тексту з візантійсько-руською літургійною традицією та латинською гімнографією. Особливу увагу приділено лінгвокультурній інтерпретації лексико-семантичних архаїзмів як маркерів тягlosti мовного розвитку. Такий підхід дає змогу осмислити твір як фундаментальний лінгвокультурний код, що визначив вектор формування польської національної ідентичності в історичній ретроспективі.

Ключові слова: Bogurodzica, культура середньовіччя, лінгвокультурологія, лексичні архаїзми, пам'ятка духовної словесності.

Abstract. The present study offers a complex synthetic analysis of the «Bogurodzica» phenomenon, enabling a comprehensive reconstruction of the monument's role within the framework of Polish and broader European culture. Employing a medievalist approach, the work elucidates the genetic links between the text and the Byzantine-Ruthenian liturgical tradition, as well as Latin hymnography. Particular emphasis is placed on the linguo-cultural interpretation of lexico-semantic archaisms as markers of linguistic continuity. This perspective facilitates an understanding of the work as a fundamental linguo-cultural code that shaped the trajectory of Polish national identity within a historical retrospective.

Keywords: *Bogurodzica, medieval culture, linguoculturology, lexical archaisms, monument of spiritual literature.*

Гімн «Bogórodzica» (традиційне написання – *Bogórodzica*) постає в історії слов'янської культури як унікальний інтелектуальний та духовний артефакт, що не має прямих генетичних аналогів у тогочасному літературному процесі. Це не просто найдавніша пам'ятка польської писемності, а цілісна світоглядна система, закарбована в лаконічній поетичній формі. Юліан Кшижановський у своїх фундаментальних розвідках неодноразово підкреслював, що поява «Bogórodzicy» у XIII–XIV століттях є свого роду історичним парадоксом: текст демонструє таку високу ступінь мовної конденсації та стилістичної довершеності, яка зазвичай притаманна літературам із багатовіковим досвідом розвитку. [3]

Для сучасного дослідника-медієвіста цей твір є багатоплановим палімпсестом. Під релігійним шаром молитви приховано політичний маніфест лицарства, а під польською лексикою – глибокі пласти церковнослов'янської, давньочеської та латинської термінології. Чеслав Мілош у своїй «Історії польської літератури» зауважував, що цей гімн є «ізолюваною вершиною», оскільки жоден інший тогочасний текст не наближається до нього за рівнем теологічної глибини та формальної складності. Феномен пам'ятки полягає в її здатності бути одночасно літургійним каноном, військовим сигналом та лінгвістичним еталоном, що робить її центральним об'єктом історико-літературного та лінгвокультурного аналізу. Дослідження цього тексту вимагає залучення методів палеославістики, історичної лінгвістики та компаративістики для розкриття його справжнього масштабу, оскільки гімн функціонує як складний інтертекстуальний вузол. [6]

Проблема походження «Bogórodzicy» протягом десятиліть залишалася полем зіткнення між романтичною національною традицією та суворим філологічним позитивізмом. Легенда, що приписувала авторство святому Войцеху (Адальберту Працькому), була надзвичайно живучою завдяки авторитету Яна Длугоша та офіційному закріпленню у вступі до Статуту Яна Ласького (1506 р.). У середньовічній свідомості зв'язок гімну з мучеником X століття легітимізував пісню як сакральний символ нації, надаючи їй статусу «апостольського» твору. Важливо зазначити, що наукова критика не просто відкидає «войцехівську легенду», а аналізує її як специфічний культурний механізм. Приписування авторства святому мученику було необхідним для утвердження гімну як літургійного та військового символу, що є характерним для середньовічного мислення, де авторитет старовини домінував над поняттям індивідуального авторства.

Філологічний аналіз, проведений Александром Брюкнером, Юліаном Кшижановським та Тадеушем Лером-Сплавінським, піддав цю версію

грунтовному сумніву. Чеслав Мілош прямо зазначає, що філологічні факти роблять версію про авторство св. Войцеха неможливою. Основний аргумент полягає в тому, що в X столітті польська мова ще не виділилася настільки чітко із загальнослов'янського масиву, щоб породити таку специфічну лексичну структуру. Більше того, морфологічні особливості архаїчного ядра гімну вказують на другу половину XIII століття як на найбільш імовірний час формування тексту. [2,3,4]

Ю. Кшижановський акцентує на тому, що «краківський текст» (1407 р.) – найдавніший збережений запис – відображає вже усталену, відшліфовану часом форму. Таким чином, ми маємо справу з текстом, який визрівав у середовищі освіченої еліти (ймовірно, домініканського чи францисканського кола), акумулюючи візантійські та західноєвропейські впливи. Продовжуючи аналіз генези, неможливо оминати проблему лінгвогенетичного походження ключової лексеми твору. У медієвістиці домінує обґрунтована концепція про те, що сама форма *Bogurodzica* є мовною калькою східнослов'янського або безпосередньо церковнослов'янського походження. Цей етимологічний пласт свідчить про глибоку дифузію візантійсько-слов'янської традиції в польське релігійне середовище, ймовірно, через посередництво давньочеської мови. Відсутність аналогічних за продуктивністю моделей словотворення в архаїчній польській мові того часу підтверджує зовнішнє запозичення терміну *Theotokos* (Богородиця), що був адаптований під фонетичні та морфологічні норми західнослов'янського ареалу [3, с. 39].

З точки зору літературної архітекτονіки, «*Bogórodzica*» являє собою шедевр середньовічної поезики. Її композиція базується на принципі антифонного паралелізму та строфічної симетрії. Науковці (зокрема Ю. Ворончак та Т. Міхаловська) одностайні в тому, що первинним, автентичним ядром пам'ятки є перші дві строфи. Усі наступні нашарування – великодні, літанійні або молитовні строфи, яких у пізніших списках налічується до вісімнадцяти – є вторинними додатками XIV–XVI століть, які помітно поступаються оригіналу за художньою якістю та мовною щільністю. Цей процес «розростання» тексту відображає поступову трансформацію гімну з герметичного теологічного твору на популярну пісню-молитву, де висока догматика поступилася місцем емоційній побожності пізнього середньовіччя [1, с.12-15].

Перша строфа – це молитовна інвокація до Богородиці, побудована як низка сакральних епітетів: *Bogórodzica*, *dziewica*, *Bogiem sławiena*, *Maryja*. Тут ми бачимо реалізацію візантійського теологічного типу *Theotokos*. Друга строфа змінює вектор звернення, спрямовуючи благання до Сина Божого через заступництво Іоанна Хрестителя: *Twego dzieła Krzciela, bożycze*.

У цьому структурному переході дослідники (Н. Ольшанська, Т. Лер-Сплавінський) вбачають літературну адаптацію візантійського іконографічного мотиву *Deesis* (Моління). У східнохристиянському мистецтві *Deesis* зображує Христа Вседержителя в оточенні Марії та Іоанна Предтечі, які молять Його за людство. Чеслав Мілош підкреслює, що така «іконографічна» побудова тексту свідчить про глибоку дифузію східних художніх моделей у польське середньовіччя. [6, с. 32]. Цей паралелізм не є випадковим: він відображає віру середньовічної людини у сувору ієрархію посередництва, де пряме звернення до Божества замінюється багатоступеневим заступництвом небесних патронів [4, с. 118-120].

Метрична організація твору також заслуговує на увагу. Це не силабічний вірш, а так званий інтонований (акцентний) вірш (*wiersz intonacyjny*), характерний для середньовічної музичної культури. Така структура дозволяла виконувати гімн як хоровий спів, де ритм тексту диктувався мелодійною лінією, а не суворим числом складів. Система рим у «*Bogórodzicy*» вражає своєю складністю: автор використовує не лише кінцеві, а й внутрішні рими (*dziewica – Maryja, sławena – zwolena*), що створює ефект звукової суцільності та сакральної вібрації, притаманний професійній латинській гімнографії [1, с. 54-55]. Це свідчить про те, що автор пам'ятки володів мистецтвом риторики на рівні найкращих європейських латиністів свого часу.

Мова «*Bogórodzicy*» є об'єктом прискіпливого вивчення історичної лінгвістики. Для філолога цей текст є свого роду «лінгвістичним заповідником», що зберіг форми, які зникли з польської мови ще до початку класичної епохи Відродження. Ці архаїзми не є стилістичною прикрасою; вони є органічними елементами мовної системи XIII століття, що була зафіксована у момент своєї найвищої сакральної експресії.

1. Лексичні архаїзми та семантичні трансформації:

Bogórodzica: Як вже зазначалося, ця назва є морфологічною калькою. Вибір саме цієї форми свідчить про свідому орієнтацію автора на високий сакральний стиль.

Gospodzin: Стародавня назва Господа, яка має паралелі в давньочеській мові (*Hospodin*). Ця лексема демонструє спільний слов'янський фундамент релігійної термінології до того моменту, як польська мова почала масово запозичувати латинські форми [4, с. 122].

Zbożny: У тексті гімну це слово вживається у своєму первісному значенні – «щасливий», «багатий» (від *zboże* – достаток, майно). Це слово проливає світло на середньовічну етимологію щастя як матеріального та духовного добробуту, отриманого від Бога.

Pobyт та Przebyт: Цікава пара лексем, що описують дихотомію середньовічного світогляду. *Pobyт* означав земне, тимчасове перебування, тоді як *przebyт* – вічне життя. Ці поняття створюють вертикальну вісь тексту,

спрямовуючи увагу віруючого від плінного земного світу до стабільної небесної реальності [5, с. 28-29].

2. Морфологічна архаїка як свідок епохи:

Bożycze: Кличний відмінок від слова *bożyc* (син Бога). Використання патронімічного суфікса *-ic* (аналогічно до назв князівських синів, наприклад *królewic*) демонструє специфічне середньовічне сприйняття божественної ієрархії через призму соціальних ієрархій того часу. Бог-Син тут постає як законний Спадкоємець небесного престолу, що було надзвичайно важливо для легітимації князівської влади на землі.

Наказові форми на *-i*: *Raczy, ziści, spuści*. У сучасній мові ці форми втратили кінцеву голосну (*racz, ziść*). Збереження цієї голосної в гімні дозволяє дослідникам реконструювати фонетичний образ давньопольської мови, де повноголосся в імперативах ще було нормою. Це додає тексту особливої мелодійності та вокальної відкритості [4, с. 125-126].

Постпозиція прийменника: Конструкція *Twego dzieła* (замість сучасного *dla twojego*) є синтаксичним архаїзмом, що відсилає до найдавніших пластів слов'янської мовної структури. Такі інверсії підкреслюють поетичний статус тексту, дистанціюючи його від звичайної прози.

Одним із найбільш значущих аспектів феномену «*Bogórodzicy*» є її соціальне функціонування як ідеологічного стрижня польської держави. Гімн пройшов шлях від літургійної пісні до статусу *carmen patrium* – «пісні батьківщини» [4, с. 115].

Ян Длугош у своїх хроніках описує кульмінаційний момент битви під Грюнвальдом (1410 р.), коли польське лицарство перед атакою заспівало «*Bogórodzicu*». Згідно з описами, це виконання мало потужний консолідуючий ефект, перетворюючи розрізнені лицарські загони на єдине військове та духовне ціле. Кшижановський наголошує, що в епоху, коли ще не існувало національного гімну в сучасному розумінні, саме цей твір виконував роль ідентифікатора спільноти. Кожна строфа гімну на полі бою сприймалася як заклик до божественного захисту, що надавало воїнам відчуття метафізичної правоти їхньої справи [3, с. 42].

Статус гімну як державної інституції було остаточно закріплено у 1506 році, коли Ян Ласький включив його текст до своїх «Статутів» – першого друкованого збірника законів Польського Королівства. Це унікальний випадок в історії європейської літератури, коли художній текст отримав силу закону. Гімн супроводжував коронаційні урочистості правителів династії Ягеллонів, що робило його невід'ємною частиною державного церемоніалу. Чеслав Мілош зауважував, що «*Bogórodzica*» була «демократичним» чинником: попри високу архаїчність мови, вона виконувалася колективно, створюючи відчуття спільноти, яке виходило за

межі станової ієрархії. Вона була голосом нації, що звертався до Абсолюту, легітимізуючи земний лад через божественну санкцію [6, с. 33].

Аналіз «Bogórodzicy» у працях Кшижановського та Мілоша дозволяє побачити еволюцію поглядів на пам'ятку. Якщо Юліан Кшижановський, представник класичної філологічної школи, зосереджується на деталізації текстологічних зв'язків, аналізі рим та синтаксису, то Чеслав Мілош пропонує більш широкий, майже метафізичний погляд.

Для Кшижановського гімн є доказом інтелектуальної зрілості польської нації на ранньому етапі її розвитку. Він ретельно спростовує уявлення про «мовне варварство» середньовіччя, демонструючи витонченість літературної техніки автора. Кшижановський розглядає Bogórodzica як складний механізм, де кожен звук і кожна пауза вивірені з математичною точністю. Натомість для Мілоша «Bogórodzica» – це вияв середньовічного універсалізму. Він акцентує на тому, що пам'ятка, написана національною мовою, за духом є частиною великого європейського латинського світу, але при цьому зберігає глибокий зв'язок із візантійською сотеріологією. Це поєднання робить гімн символом синтетичної природи польської культури, що завжди знаходилася на межі великих традицій [3, с. 38; 6, с. 31-32].

Феномен «Bogórodzicy» виходить далеко за межі суто літературної пам'ятки, поєднуючи в собі ключові лінії розвитку середньовічної культури. Твір є репрезентативним зразком сакрального синтезу, у якому візантійська догматична вертикаль Deesis органічно інкорпорована в західноєвропейську латинську архітектуру. Вказана конвергенція свідчить про унікальну відкритість польського середньовічного простору до інтелектуальної дифузії, де східна сотеріологічна традиція знайшла нове вираження через латинські поетичні форми.

Лінгвістична архітектура гімну, заснована на реліктах (*bożycze, Gospodzin, zbożny*), функціонує як ієратичний код, що свідомо дистанціює сакральний зміст від побутового мовлення. Використання морфологічних архаїзмів та церковнослов'янських кальок свідчить про високий рівень мовної свідомості автора, здатного інтегрувати праслов'янську лексичну спадщину в нову фонетичну систему західнослов'янського ареалу. Текстова монолітність архаїчного ядра «Bogórodzicy» протягом століть підтверджує її статус мовного еталону, який консервував найдавніші пласти польської словесності, перетворюючи їх на недоторканий канон національної духовності.

У контексті культури середньовіччя твір демонструє еволюцію від суто літургійного співу до статусу національного символу, що підтверджує здатність пам'ятки духовної словесності акумулювати етнокультурну ідентичність. Таким чином, лінгвокультурологічний підхід до аналізу пам'ятки дає змогу простежити складні процеси взаємодії мови та

релігійної свідомості, що залишаються фундаментальними для розуміння слов'янського духовного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Bogurodzica* / oprac. J. Woronczak. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962. 422 s.
2. Brückner A. *Encyklopedia staropolska*. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1990. T. 1 : A–M. 955 s.
3. Krzyżanowski J. *Historia literatury polskiej : od średniowiecza do oświecenia*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979. 711 s.
4. Lehr-Splawiński T. Uwagi o języku «Bogurodzicy». *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. Warszawa : PWN, 1966. T. 6. S. 115–128.
5. Mazinska O. Bogurodzica w kontekście średniowiecznej hymnografii: aspekt lingwokulturowy. *Słowo i Czas*. 2018. № 4. S. 22–34.
6. Miłosz C. *Historia literatury polskiej* / przeł. M. Tarnowska. Kraków : Wydawnictwo Znak, 1993. 671 s.